

Kazimierz Władysław Kumaniecki – inicjator powstania Polskiego Towarzystwa Statystycznego¹

Agata Szczukocka^a

Streszczenie. Kazimierz Władysław Kumaniecki był prawnikiem administratywistą i konstytucjonalistą oraz statystykiem, inicjatorem powstania i współzałożycielem Polskiego Towarzystwa Statystycznego (PTS), powołanego do życia w Krakowie w 1912 r. Celem artykułu jest omówienie dorobku naukowego i działalności organizacyjnej Kumanieckiego, z uwzględnieniem jego zaangażowania w sprawy publiczne i zainteresowań badawczych oraz poglądów. Kumaniecki jest uważany za jednego z twórców polskiej szkoły statystycznej. Prowadzone przez niego badania statystyczne, szczególnie w dziedzinie demografii, ekonomii, finansów i prawa, przyczyniły się do lepszego zrozumienia kwestii związanych ze społeczeństwem i gospodarką Polski. W ramach działalności PTS Kumaniecki opracował, wspólnie z Adamem Krzyżanowskim, zbiór informacji statystycznych pt. *Statystyka Polski*, który ukazał się w 1915 r. Szczególna wartość tego dzieła polega na przedstawieniu rozwoju społeczno-gospodarczego na ziemiach polskich we wszystkich trzech zaborach.

Słowa kluczowe: Kazimierz Władysław Kumaniecki, Polskie Towarzystwo Statystyczne, polska szkoła statystyczna

JEL: B29, C10, J16

Kazimierz Władysław Kumaniecki – the initiator of the Polish Statistical Association

Abstract. Kazimierz Władysław Kumaniecki was a lawyer specialised in administrative and constitutional law and a statistician. He was the initiator and co-founder of the Polish Statistical Association, established in Kraków in 1912. The aim of the paper is to present Kumaniecki's scientific achievements and organisational activity, focusing on his involvement in public issues, the areas of his scientific interests and his views. Kumaniecki is regarded as one of the creators of the Polish statistical thought. His statistical research, especially in the field of demography, economics, finance and law contributed to the better understanding of social and economic issues in Poland. In the framework of the activity of the Polish Statistical

¹ Artykuł został opracowany na podstawie referatu wygłoszonego na 40th International Conference MSA'2022 joined with MASEP, która odbyła się w dniach 7–9 listopada 2022 r. w Łodzi / The article is based on a paper delivered at the 40th International Conference MSA'2022 joined with MASEP, held on 7–9 November 2022 in Łódź.

^a Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Polska / University of Lodz, Faculty of Economics and Sociology, Poland. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3525-5604>.
E-mail: agata.szczukocka@uni.lodz.pl.

Association, Kumaniecki and Adam Krzyżanowski compiled a set of statistical information published as a book entitled *Statistics of Poland* (Pol. *Statystyka Polski*) published in 1915. This work's special value lies in the fact that it presented the social and economic development in all the three partitions of Poland.

Keywords: Kazimierz Władysław Kumaniecki, Polish Statistical Association, Polish statistical thought

1. Wprowadzenie

Kazimierz Władysław Kumaniecki jest postacią znaną głównie z osiągnięć w dziedzinie prawa i myśli politycznej. Niemniej jego dokonania naukowe i działalność organizatorska obejmowały także statystykę, w której historię trwale wpisał się zarówno jako jeden z twórców polskiej szkoły statystyki, jak i inspirator oraz współzałożyciel Polskiego Towarzystwa Statystycznego (PTS).

Poglądy polityczne i zainteresowania badawcze Kumanieckiego kształtowały się w Polsce będącej pod zaborami. Wskutek utraty niepodległości i podziału terytorium kraju między zaborców rozwój społeczno-gospodarczy na ziemiach polskich przebiegał w obrębie trzech państw różniących się językiem, prawem, gospodarką i kulturą. Uczony dostrzegał wynikające z tego problemy i poprzez swoją działalność dążył do zbudowania nowoczesnej administracji państwowej, funkcjonującej w całym kraju na jednolitych zasadach. Jako aktywny uczestnik życia publicznego, a przez krótki czas także minister odpowiedzialny za resort szkolnictwa w II Rzeczypospolitej twierdził, że szkoła powinna wychowywać dzieci i młodzież w duchu głębokiego patriotyzmu i dbałości o dobro wspólne, jakim jest niepodległe państwo. W pracy naukowej i dydaktycznej, prowadzonej przede wszystkim na Uniwersytecie Jagiellońskim (UJ), którego był wieloletnim profesorem, zajmował się różnorodnymi zagadnieniami. W jego bogatym dorobku publikacyjnym znajdujemy zarówno prace z dziedziny prawa i administracji, jak i z zakresu statystyki, w tym demografii i badań społecznych.

Kumaniecki aktywnie działał w wielu towarzystwach naukowych, a niektóre współtworzył. Godne podkreślenia jest m.in. jego dążenie do powołania PTS, którego celem miało być badanie stosunków społeczno-gospodarczych na ziemiach polskich. Do zasług tego wybitnego naukowca należy również udział w opracowaniu zbioru informacji pt. *Statystyka Polski*, przedstawiającego dane statystyczne z trzech zaborów.

Celem niniejszego artykułu jest omówienie dorobku naukowego i działalności organizacyjnej Kumanieckiego, z uwzględnieniem jego zaangażowania w sprawy publiczne i zainteresowań badawczych oraz poglądów.

2. Rys biograficzny. Kariera naukowa i dokonania z zakresu statystyki

Kazimierz Władysław Kumaniecki urodził się 26 czerwca 1880 r. w Radziechowie w Galicji (dawne woj. tarnopolskie, obecnie Ukraina). Był synem Jana i Pauliny z domu Grim. Jego ojciec walczył pod dowództwem Józefa Bema na Węgrzech podczas Wiosny Ludów, za co został ukarany wcieleniem do wojska austriackiego na 12 lat; po powrocie z wojska pracował jako urzędnik w Złoczowie (obwód lwowski). Tutaj przyszły myśliciel polityczny dorastał, a w 1898 r. zdał egzamin dojrzałości. Następnie kształcił się na UJ w Krakowie w zakresie prawa i filozofii, gdzie w 1902 r. otrzymał tytuł magistra (Berger, 1998).

Po ukończeniu studiów podjął pracę w krakowskim urzędzie miasta w referacie spraw społecznych. W 1904 r. poślubił Marię Orel-Osik, z którą miał dwoje dzieci: Bogusławę i Kazimierza Feliksa, późniejszego wybitnego filologa klasycznego, żołnierza Armii Krajowej i uczestnika powstania warszawskiego.

W administracji samorządowej Krakowa pracował do 1917 r. Równocześnie kontynuował studia w zakresie prawa i statystyki (Szlachta i Zakrzewski, 2006). Znajomość prawa i umiejętność analitycznego myślenia doskonalił na Uniwersytecie Ludwika i Maksymiliana w Monachium. W 1909 r. opublikował pracę *Prawdopodobieństwo w statystyce* (Kumaniecki, 1909a). W 1910 r. został dyrektorem krakowskiego Miejskiego Biura Statystycznego i kierował pierwszym spisem ludności Krakowa przeprowadzonym po rozszerzeniu go o pobliskie miejscowości, zgodnie z uchwałą Sejmu Krakowskiego z 1909 r. o wielkim Krakowie (Szlachta i Zakrzewski, 2006). Rezultatem tego badania była publikacja *Tymczasowe wyniki spisu ludności w Krakowie z 31 XII 1910*.

W 1911 r. Kumaniecki uzyskał habilitację z zakresu statystyki na podstawie wydanej w 1909 r. pracy *Studia z zakresu statystyki wędrówek. Z 4 tablicami graficznymi* (Kumaniecki, 1909b), w której starał się wyjaśnić przyczyny migracji ludności, zwracając jednocześnie uwagę na jej znaczenie dla administracji. Pomimo dużych rozbieżności pomiędzy państwami europejskimi w rozumieniu pojęcia *emigranta* oraz braku jasnej definicji *wychodźcy* przedstawił obraz emigracji europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem ziem polskich. Przeprowadził analizę ze względu na kilka cech, m.in. płeć, wiek, stan cywilny i zawód. Na podstawie jej wyników stwierdził, że aby badanie statystyczne osiągnęło zamierzony cel, powinno się opierać na ciągłej i bezpośredniej obserwacji (Kumaniecki, 1909b, s. 29). Zwrócił też uwagę na niedoskonałości w funkcjonowaniu biur administracji państwowej i brak znajomości metod statystycznych przez ich pracowników.

W 1913 r., na podstawie pracy *Akt administracyjny. Studia nad istotą aktu administracyjnego z uwzględnieniem zasadniczego orzecznictwa austriackiego Trybunału*

Administracyjnego (Kumaniecki, 1913), w której przedstawił swoje poglądy na temat istoty państwa i prawa, rozszerzył swoją habilitację na prawo administracyjne.

Oprócz prac badawczych Kumaniecki prowadził działalność dydaktyczną. Wykładał politykę ludnościową i administrację osobową, statystykę gospodarczą ziem polskich oraz politykę administracyjną i ludnościową w Szkole Nauk Politycznych założonej w 1911 r. w Krakowie. Aktywnie działał w krakowskich towarzystwach naukowych. Był współzałożycielem PTS (o czym szerzej w dalszej części artykułu) i Towarzystwa Filozoficznego. Należał do Komisji Prawniczej Akademii Umiejętności, był członkiem Towarzystwa Prawniczego i Ekonomicznego, a także członkiem korespondentem Centralnej Komisji Statystycznej w Wiedniu (Rzegocki, 2015).

W 1914 r. – po zamachu na arcyksięcia Ferdynanda, następcę tronu Austro-Węgier – Kumaniecki został zmobilizowany i do 1916 r. pełnił służbę w cesarsko-królewskiej armii w twierdzy krakowskiej. W 1916 r. wysłano go do Lublina, gdzie podjął pracę w Krajowym Komisariacie Cywilnym Wojskowego Zarządu Okupacyjnego. Doświadczenia z tego pobytu zawarł w publikacji *Czasy lubelskie. Wspomnienia i dokumenty (18 IV 1916–2 XI 1918)*, wydanej w Krakowie w 1927 r. Jest to swoista autobiografia, z której można odczytać m.in. stosunek autora do sprawy polskiej (Szlachta i Zakrzewski, 2006).

W 1917 r. Kumaniecki został profesorem nadzwyczajnym UJ, a w 1919 r. – profesorem zwyczajnym. W czasie wojny z bolszewicką Rosją w maju 1920 r. dostał powołanie do służby w Korpusie Sądowym, lecz dzięki interwencji prorektora UJ Stanisława Estreichera zwolniono go z tego obowiązku. W 1921 r. został dziekanem Wydziału Prawa i Administracji UJ.

W sierpniu 1922 r. otrzymał tekę ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w rządzie Juliana Nowaka. Piastując to stanowisko, kierował m.in. rozmowami ze Stolicą Apostolską dotyczącymi konkordatu, jak również anulował zarządzenia władz lwowskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza o ograniczeniu liczby przyjmowanych studentów narodowości żydowskiej. Po dymisji rządu w grudniu 1922 r. wrócił do Krakowa, aby kontynuować pracę naukową i dydaktyczną. Wykładał statystykę i prawo na Wydziale Prawa i Administracji UJ, gdzie w latach 1931–1932 pełnił funkcję dziekana (Bartyzel, 2016). Ponadto wykładał w Szkole Nauk Politycznych oraz – od 1925 r. – w Wyższym Studium Handlowym (obecnie jest to krakowski Uniwersytet Ekonomiczny), będąc tam jednocześnie kierownikiem Zakładu Statystyki Gospodarczej (Berger, 2018, s. 226).

W tym czasie dużo publikował. Wśród jego prac z zakresu statystyki na uwagę zasługuje trzytomowa *Statystyka* (1928a, 1928b, 1928c). W pierwszym tomie

pt. *Statystyka. Część I. Historia statystyki* (Kumaniecki, 1928a, s. 14) autor wyjaśnia pojęcie *statystyki* i zarysowuje historię tej dziedziny w podziale na dwa okresy. Według niego w pierwszym okresie statystyka była pojmowana jako sztuka i polegała na umiejętności praktycznego wykorzystania informacji do różnego rodzaju obliczeń potrzebnych do funkcjonowania państwa. Z czasem, pod wpływem czynników politycznych, religijnych i gospodarczych, sztuka zaczęła się przeradzać w naukę. Drugi tom pt. *Statystyka. Część II. Statystyka teoretyczna* (Kumaniecki, 1928b) został poświęcony metodom badań statystycznych. Trzeci, najobszerniejszy tom pt. *Statystyka. Część III. Statystyka stosowana* (Kumaniecki, 1928c), składający się z 11 rozdziałów, zawiera informacje z zakresu statystyki ludnościowej, moralnej, kulturalnej, politycznej, gospodarczej, rolniczej, przemysłowej, statystyki komunikacji i transportu, handlu zagranicznego oraz statystyki społecznej i koniunkturalnej.

W latach 30. XX w. Kumaniecki znów mocniej włączył się w życie publiczne. Powrócił do samorządu krakowskiego, tym razem jako radny.

W 1939 r. uniknął wywozu do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen, ponieważ z powodu niedyspozycji nie dotarł na zwołane przez niemieckie władze okupacyjne spotkanie pracowników UJ, po którym nastąpiła wywózka. Zmarł 1 lipca 1941 r. w wieku 61 lat i został pochowany na Cmentarzu Rakowickim.

3. Zainteresowania badawcze Kumanieckiego jako prawnika oraz jego poglądy społeczne i wychowawcze

W działalności naukowej Kumanieckiego z zakresu prawa można wyróżnić cztery główne obszary badawcze (Czarny i Naleziński, 2012). Pierwszy dotyczył zadań państwa polskiego przed I wojną światową, w jej trakcie i po niej. Drugi odnosił się do budowy państwa opartego na nowoczesnej administracji funkcjonującej na jednolitych zasadach dla całego jego terytorium. W ramach tego obszaru Kumaniecki koncentrował się na poszukiwaniu optymalnego modelu administracyjnego dla odrodzonej Polski. Trzeci obszar obejmował pozostałe zagadnienia związane z administracją, dotyczące systematyzowania i interpretacji prawa administracyjnego oraz jego źródeł. Kumaniecki dużo uwagi poświęcał także prawu politycznemu, które stanowiło czwarty obszar badawczy.

Praca w referacie spraw społecznych krakowskiego urzędu miasta obudziła w Kumanieckim głębokie zainteresowanie kwestiami społecznymi, a szczególnie wychowaniem młodego pokolenia. Uważał, że zadaniem szkoły jest nie tylko przekazywanie wiedzy, lecz także kształcenie świadomych i odpowiedzialnych obywateli, potrafiących zadbać o wspólne dobro, jakim jest wolne państwo (Rzegocki, 2015).

W 1905 r. opublikował artykuł *W sprawie ochrony małoletnich przed zbrodniami*, w 1906 r. – *Szkolnictwo ludowe w Galicji wobec analfabetyzmu*, a w 1907 r. – *Pierwszy austriacki kongres ochrony dzieci w 1907*.

Przekonania i opinie Kumanieckiego wywierały też istotny wpływ na kształt wychowania młodego pokolenia u progu niepodległości. Był on jednym z autorytetów oddziałujących na formowanie się pokolenia Kolumbów. Wychowanie państwowe, obywatelskie i patriotyczne stało się w II Rzeczypospolitej oczywistością. Kumaniecki twierdził, że proces poprawnego państwowo-obywatelskiego wychowania młodego pokolenia w szkole musi być rozłożony programowo i celowo na cały okres nauki (Kumaniecki, 1932). Dbał o jakość studiów prawniczych i postulował reformę ich programu, szczególnie w zakresie prawa administracyjnego (Kumaniecki, 1939).

4. Zawiązanie i działalność Polskiego Towarzystwa Statystycznego

Na początku 1912 r. w gronie krakowskich statystyków i ekonomistów, do których należał Kumaniecki, wówczas dyrektor Miejskiego Biura Statystycznego, zrodził się pomysł powołania do życia stowarzyszenia statystyków. Na terenie Galicji, gdzie przepisy dotyczące zakładania i działalności stowarzyszeń były dość liberalne, takie przedsięwzięcie miało szansę powodzenia. Kumaniecki, we współpracy z ekonomistą i publicystą Władysławem Studnickim, przy poparciu prezydenta miasta Juliusza Leo, profesora skarbowości na UJ, podjął się realizacji tego zamierzenia i 29 marca 1912 r. złożył do Cesarsko-Królewskiego Namiestnictwa we Lwowie podanie o zezwolenie na działalność stowarzyszenia pod nazwą Polskie Towarzystwo Statystyczne z siedzibą w Krakowie. Cesarsko-Królewskie Namiestnictwo pismem z dnia 9 kwietnia 1912 r. zatwierdziło projekt statutu PTS i oznajmiło, że „nie zakazuje” zawiązania tego stowarzyszenia (Pociecha, 2011).

Na czele PTS stanął 12-osobowy zarząd, nazwany wydziałem. Wyboru zarządu dokonywało walne zgromadzenie członków stowarzyszenia. Zgodnie ze statutem co roku zmieniano jedną trzecią składu zarządu, a jego posiedzenia można było uznać za prawomocne, jeśli uczestniczyło w nich co najmniej czterech członków. Zarząd wybierał ze swego grona prezesa, sekretarza i skarbnika oraz ich zastępców. Pierwszym prezesem PTS (i jedynym w okresie działalności w Krakowie) był Leo. Sekretarzem PTS został Kumaniecki (Pociecha, 2011).

Projekt statutu PTS przedstawiał się następująco (Kruszka, 2012, s. 175):

- § 1. Siedzibą Towarzystwa jest Kraków,
- § 2. Cel Towarzystwa: Badanie statystyczne stosunków gospodarczych i społecznych ziem polskich oraz wychodźstwa polskiego,
- § 3. Dla powyższego celu Towarzystwo organizuje i utrzymuje „Biuro statystyczne ziem polskich”,
- § 4. Działalność biura: Biuro statystyczne ziem polskich wydaje roczniki statystyki polskiej oraz monografie statystyczne i podręczniki statystyki polskiej, zbiera wszelkie materiały dla tych wydawnictw potrzebne, organizuje ankiety i badania na miejscu,
- § 5. Członkowie Towarzystwa: Zwyczajni, dożywotni i honorowi,
- § 6. Zwyczajni opłacają dwadzieścia koron wkładki rocznej, mogącej być rozłożoną na raty półroczne, dożywotni 200 koron wkładki jednorazowej, rozkładalnej na cztery raty,
- § 7. Członkowie współdziałają celom Towarzystwa, mają prawo wyborcze bierne i czynne do władz Towarzystwa, uczestniczą w walnych zgromadzeniach Towarzystwa, otrzymują bezpłatnie wszelkie wydawnictwa Towarzystwa.

Dalsze paragrafy statutu określały strukturę organizacyjną PTS i regulowały zasady wyborcze (Kruszka, 2012, s. 176–177):

- § 8. Wydział Towarzystwa składa się z 12 członków, obranych przez walne zgromadzenie. Po upływie roku jedna trzecia członków wydziału wylosowuje się. Wylosowani mogą być wybrani ponownie. Wyboru dokonywa walne zgromadzenie. W drugim roku wylosowują się czterej członkowie z obranych w pierwszym roku. W trzecim ustępują i podlegają wyborom pozostali czterej członkowie. W ten sposób Wydział może wznowić się w ciągu roku w jednej trzeciej.
- § 9. Wydział wybiera ze swego łona: przewodniczącego, sekretarza, skarbnika i zastępców tych funkcjonariuszy. Wydział przyjmuje członków, stara się o potrzebne fundusze i układa plan działalności Towarzystwa oraz czuwa nad biurem statystycznym. Wydział dla celów specjalnych organizuje komisje, których skład określa według swego uznania. Do prawom. posiedz. Wydziału potrzebna jest obecność 4 członków wydziału.
- § 10. Komisja rewizyjna składa się z trzech członków obieranych raz na rok.
- § 11. Walne Zgromadzenie zwyczajne zwołuje wydział raz na rok, nadzwyczajne zwołuje wydział lub komisja rewizyjna w każdym czasie. Na żądanie 20 członków Towarzystwa wydział obowiązany jest zwołać walne zgromadzenie. Walne Zgromadzenie jest prawomocnem, jeżeli zwołano zostało najmniej na 8 dni naprzód i jeżeli uczestniczy w niem przynajmniej jedna czwarta członków, zamieszkałych w Krakowie. W razie niedojścia do skutku Walnego Zgromadzenia z powodu braku kompletu obowiązany jest Wydział zwołać do dni 8 drugie Walne Zgromadzenie, które jest prawomocne bez względu na ilość obecnych członków. Walne Zgromadzenie rozpatruje działalność Towarzystwa, potrzeby statystyki polskiej, wybiera ustępujących członków wydziału i Komisję rewizyjną. Wreszcie mianuje członków honorowych na wniosek Wyzd.
- § 12. W razie rozwiązania Towarzystwa o funduszach jego decyduje nadzwyczajne, w tym celu zwołane Walne Zgromadzenie. W razie gdyby Walne Zgromadzenie odbyć się nie mogło, fundusze przechodzą na rzecz gminy m. Krakowa na cele statystyczne.

Członkowie PTS jako swoje główne zadanie przyjęli „[...] zaradzić złemu, wynikającemu z rozproszenia materiału statystycznego, oświetlającego życie i rozwój polskiego społeczeństwa” (Krzyżanowski i Kumaniecki, 1915, s. 24).

Obecnie statut PTS składa się z 49 paragrafów zapisanych w 8 rozdziałach. Siedziba stowarzyszenia została przeniesiona z Krakowa do Warszawy. Poszerzono zapis dotyczący celu działalności, który brzmi: „Celem Towarzystwa jest rozwijanie społecznej, naukowej i zawodowej działalności członków w dziedzinie teorii, metodologii, praktyki i upowszechniania wiedzy statystycznej w społeczeństwie” (Polskie Towarzystwo Statystyczne, b.r.). Niemniej główna idea przyświecająca działalności PTS pozostała taka sama.

Po powołaniu PTS Kumaniecki razem z Adamem Krzyżanowskim, również prawnikiem i ekonomistą, i tak jak Kumaniecki profesorem UJ, oraz przy wsparciu kilku innych osób rozpoczęli zbieranie materiałów do publikacji statystycznej, która miała objąć zasięgiem terytorialnym ziemie polskie położone na obszarze wszystkich trzech zaborów. Zadanie nie było proste, ponieważ w każdym z państw zaborczych, poza odmiennościami językowymi, występowały różnice w jednostkach miary powierzchni, ciężaru i objętości. Trudności te zdołano jednak przezwyciężyć i w 1915 r. PTS wydało *Statystykę Polski*; wydrukowano ją w drukarni UJ. Oprócz autorów, Krzyżanowskiego i Kumanieckiego, wkład w powstanie tego dzieła wnieśli członkowie komitetu redakcyjnego: Franciszek Bujak (przewodniczący), Stefan Surzyński i Edward Grabowski; udział w pracach wzięli również: Marcin Nadobnik, Michał Romer, Władysław Leopold Jaworski, Stanisław Kutrzeba, Michał Rostworowski i Franciszek Stefczyk. Opracowanie zostało sfinansowane przez kilka krakowskich instytucji, m.in. Akademię Umiejętności (Pociecha, 2019). Publikacja zawierała zestawienia liczbowe w postaci 315 tablic dla obszaru Polski w granicach przedrozbiorowych z danymi sięgającymi do 1815 r. Ze względu na brak funduszy nie zamieszczono materiałów graficznych, takich jak wykresy czy mapy. *Statystyka Polski* była bezpośrednim poprzednikiem roczników statystycznych Polski, uwzględniającym dane zebrane z trzech zaborów, dotyczące m.in. ludności, stosunków gospodarczych i społecznych, oświaty i szkolnictwa oraz wyborów do ciał ustawodawczych.

Po wydaniu *Statystyki Polski* działalność PTS zaczęła stopniowo wygasać. Częściowo było to spowodowane wybuchem I wojny światowej, podczas której Kumaniecki został zmobilizowany do armii austriackiej i przydzielony do Wojskowego Zarządu Okupacyjnego w Lublinie. Przebywając w Lublinie, zorganizował dział pośrednictwa pracy i statystyki i został jego kierownikiem. 15 października 1916 r. dział ten przeprowadził spis ludności, a 1 marca 1917 r. i 15 marca 1918 r. – spisy zwierząt domowych.

W źródłach historycznych nie ma informacji o prawnym rozwiązaniu PTS. Zgodnie ze statutem w chwili likwidacji stowarzyszenia środki finansowe powinny przejść na cele statystyczne rady Miejskiej Krakowa, jednak brak zapisów na ten temat w protokołach z obrad rady w latach 1915–1918. Na tej podstawie można domniemywać, że w sensie prawnym PTS nadal istniało. Wskazywałby na to również fakt zwrócenia się 23 marca 1930 r. przez starostwo grodzkie z prośbą do Kumanieckiego o informacje na temat składu zarządu PTS i liczby jego członków. W odpowiedzi Kumaniecki napisał: „Dawno nie istnieje. Wojna przerwała działalność. Prezes śp. Prezydent Leo nie żyje” (Kruszka, 2012, s. 19).

5. Podsumowanie

Kazimierz Władysław Kumaniecki był wybitnym prawnikiem, specjalistą w dziedzinie prawa administracyjnego, statystykiem i baczny obserwator życia politycznego. Propagował zbudowanie nowoczesnej administracji Polski opartej na jednolitych zasadach dla całego kraju. Angażował się w sprawy publiczne, postulował nadrzędność kategorii dobra wspólnego, jakim jest niepodległe państwo, i podkreślał rolę szkoły w obywatelskim i patriotycznym wychowaniu młodzieży.

Nie do przecenienia są zasługi Kumanieckiego w popularyzowaniu i promowaniu polskiej myśli statystycznej, w tym zainicjowanie utworzenia PTS. W pierwszym okresie działalności stowarzyszenia, w latach 1912–1915, jego członkowie, z Kumanieckim na czele, z powodzeniem realizowali cel statutowy: prowadzenie badań stosunków gospodarczych i społecznych ziem polskich oraz wychodźstwa polskiego. Najważniejszym osiągnięciem PTS było wydanie *Statystyki Polski*, bezpośredniego poprzednika roczników statystycznych Polski, zawierającego dane z trzech zaborów. Wcześniej opracowywano jedynie informacje statystyczne dla poszczególnych regionów w granicach państw zaborczych, ponieważ zebranie danych na temat całego społeczeństwa polskiego nastroczało trudności w porównywaniu i zestawianiu danych statystycznych publikowanych w państwach zaborczych.

Powstanie PTS i prace prowadzone przez stowarzyszenie w latach 1912–1915 stanowią ważny etap nie tylko w rozwoju polskiej statystyki, lecz także w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju. Dorobek naukowy Kumanieckiego i jego zaangażowanie w działalność o charakterze społecznym zasługuje na najwyższe uznanie i upamiętnienie.

Bibliografia

- Bartyzel, J. (2016, 1 lipca). *Kazimierz Władysław Kumaniecki*. <https://myslkonserwatywna.pl/kazimierz-wladyslaw-kumaniecki/>.
- Berger, J. (1998). Kumaniecki Kazimierz Władysław. W: *Słownik biograficzny statystyków polskich* (s. 181–182). Główny Urząd Statystyczny, Polskie Towarzystwo Statystyczne.
- Berger, J. (2018). *Władysław Kazimierz Kumaniecki (1880–1941)*. W: *Statystycy polscy. Biogramy* (s. 225–227). Główny Urząd Statystyczny, Polskie Towarzystwo Statystyczne. https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/inne-opracowania-zbiorcze/statystycy-polscy-biogramy_31,1.html.
- Czarny, P., Naleziński, B. (2012). Kazimierz Władysław Kumaniecki (1880–1941). W: A. Szmyt, P. Sarnecki, R. Mojak (red.), *Konstytucjonaliści polscy 1918–2011. Sylwetki uczonych* (s. 221–229). Wydawnictwo Sejmowe.
- Kruszka, K. (red.). (2012). *Polskie Towarzystwo Statystyczne 1912–2012*. Polskie Towarzystwo Statystyczne. https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/poznan/ASSETS_PTS1912-2012.pdf.
- Krzyżanowski, A., Kumaniecki, K. (1915). *Statystyka Polski*. Polskie Towarzystwo Statystyczne.
- Kumaniecki, K. W. (1909a). *Prawdopodobieństwo w statystyce*.
- Kumaniecki, K. W. (1909b). *Studia z zakresu statystyki wędrowek. Z 4 tablicami graficznymi*. Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego Pod Zarządkiem Józefa Filipowskiego.
- Kumaniecki, K. W. (1913). *Akt administracyjny. Studia nad istotą aktu administracyjnego z uwzględnieniem zasadniczego orzecznictwa austriackiego Trybunału Administracyjnego*.
- Kumaniecki, K. W. (1928a). *Statystyka. Część I. Historia statystyki*. Wydawnictwo Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa UJ.
- Kumaniecki, K. W. (1928b). *Statystyka. Część II. Statystyka teoretyczna*. Wydawnictwo Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa UJ.
- Kumaniecki, K. W. (1928c). *Statystyka. Część III. Statystyka stosowana*. Wydawnictwo Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa UJ.
- Kumaniecki, K. W. (1932). *Wychowanie państwowo-obywatelskie (garść uwag o naukach humanistycznych)*.
- Kumaniecki, K. W. (1939). *Między ideałem, tradycją a rzeczywistością (z rozważań nad ustrojem studiów wyższych)*.
- Pociecha, J. (2011). Powstanie Polskiego Towarzystwa Statystycznego w Krakowie. Juliusz Leo – pierwszy prezes Towarzystwa. *Wiadomości Statystyczne*, 56(10), 1–10. <https://ws.stat.gov.pl/Article/2011/10/001-009>.
- Pociecha, J. (2019). Demograficzny obraz ziem polskich w przededniu I wojny światowej. *Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician*, 64(7), 56–69. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.7599>.
- Polskie Towarzystwo Statystyczne. (b.r.) *Statut*. <https://pts.stat.gov.pl/o-pts/czlonkostwo>.
- Rzegocki, A. (2015). Kazimierz Władysław Kumaniecki (1880–1941). W: A. Zięba (red.), *Jubileuszowa Księga Nauk Politycznych* (s. 159–166). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Szlachta, B., Zakrzewski, M. (2006). Kazimierz Władysław Kumaniecki – prawnik konserwatywny czy liberalny? [wstęp]. W: K. W. Kumaniecki, *W poszukiwaniu suwerena. Ośrodek Myśli Politycznej*.